

# DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI DERGİSİ

DİNİ İLMİ EDEBİ MESLEKİ AYLIK DERGİ

Cilt : XII Sayı : 2  
MART — NİSAN 1973

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ALLAH'IN (FETHEDİLEN DİĞER KÜFFAR) MEMLEKETLERİ EHÂLİSİNDEN PEYGAMBERİNE VERDİĞİ «FEYİ» ALLAH'A PEYGAMBERİNE, HISIMLARA, YETİMLERE, YOKSULLARA, YOLDA KALANLARA ÂİTİR. TÂKİ (BU MALLAR) İÇİNİZDEN (YALNIZ) ZENGİNLER ARASINDA DOLAŞAN BİR DEVLET OLMASIN. PEYGAMBER SİZE NE VERDİYSE ONU ALIN, NE YASAK ETDİYSE ONDAN DA SAKININ. ALLAH'DAN KORKUN. ÇÜNKÜ ALLAH (IN) AZABI ÇETİNDİR.

El-haşr : 7

İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşlerini  
Filen İdare Eden Sorumlu Müdür  
**M. SAİM YEPREM**  
Diyamet İşleri Başkanlığı  
Derleme ve Yayın Müdürü

# الأحرف السبعة

(EL-AHRUFU'S-SEB'A)

## Kur'an Tarihinde Yedi Harf Meselesi

— II —

Yazan : Dr. Abdu's-Sabûr Şâhin

Çeviren : Tayyar ALTİKULAÇ

### III. ESKİ ALİMLERİN «EL-AHRUFU'S-SEB'A» YI TEFSİRLERİ

#### A. İbn Kuteybe (öl. 276/889) :

Eski ve yeni birçok alimler «el-Ahrufu's-seb'a» dan maksadın ne olduğunu izaha çalışmışlardır. Biz, bu hususta izhar edilmiş görüşlerin arzına Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim b. Kuteybe'den başlayacağız.

İbn Kuteybe, «el-Ahrufu's-seb'a» yı incelerken bazı görüşleri ve bu konudaki tefsirleri zikretmekte ve şöyle demektedir:

«— Bazıları bu hadisin izahında yanıldılar ve yedi harften maksad: va'd, tehdid, helâl, haram, öğütler, örnekler ve delil getirmedir, dediler. Diğerleri, kelimedede yedi ayrı lügat olduğunu söylediler. Bir başka gurup: helal, haram, emir, nehî, geçimişten haber verme, gelecekten haber verme ve örnekler, diye izah ettiler. Bu görüşlerden hiçbirisi bu hadisin izahı olamaz. Bir kimse:

— Filan Ebû Amr'ın veya Âsım'ın harfi ile okuyor, dediği zaman, bu görüşlerin ileri sürdüğü şeylerden hiçbirini kasetmez. Ve -benim bildiğim kadarıyla- Allahın kitabında yedi vecih üzere okunması doğru olan hiçbir harf te yoktur. Peygamber (s.a.v.) in: **Kur'ân yedi harf üzerine nâzil olmuştur, sözünün manası, çeşitli lügatlardan Kur'an'da dağınık halde bulunan yedi vecih (nevi) üzerine...** demektir. Bunun böyle olduğuna, Peygamber (s.a.v.) in: **Dilediğiniz gibi okuyunuz, sözü de delâlet etmektedir»** (18)

İbn Kuteybe işaret ettiği görüşleri reddettikten sonra iddia ediyor ki: «Yedi harf, muhtelif lügatlardan yedisidir. Kur'ân'da dağınık halde bulunmaktadırlar». Yani «harf»ten maksat, «lügat» tır. Ve bu lügatların sayısı yedi olup hepsi aynı kelimedede birleşmezler. Kur'an'da kâh o kelimedede, kâh bu kelimedede olmak üzere dağınık haldedirler.

Müellif daha sonra görüşü için tafsilat vermekte ve şöyle deme

(18) İbn Kuteybe, Te'vîlu müşkili'l-Kuran, s. 26, Kahire, 1373/1954.

«— Ben kırâetlerdeki ihtilâf vecihleri üzerine iyiden iyiye düşündüm. Neticede onların yedi cins olduğunu gördüm (özet olarak şöyle) :

1. Kelimenin irabında veya harekesinde meydana gelen ve fakat onun yazısında değişiklik meydana getirmeyen, manasını da değiştirmeyen ihtilâf

çeşidi: Cenâb-ı Hakkın **هٰنَ اَطَهْرُ لَكُمْ** kavli gibi ki ) nin nasbı ile (üstünlü olarak ta) okunmuştur.

2. Kelimenin irabında ve hareketlerinde meydana gelip manasını da değiştiren ve fakat yazılış şeklini bozmayan ihtilaf çeşidi : Cenâb-ı Hakkın

**رَبُّنَا بَاعَدَ ...** kavli gibi ki **رَبُّنَا بَاعَدُ بَيْنَ اسْفَارِنَا** kırâeti de vardır.

3. Kelimenin irabında değil de harflerindeki ihtilaf nevidir ki manayı

değiştirir, yazılışa tesir etmez: **كَيْفَ نَنْشُرُهَا** kavli-i keriminin **نَنْشُرُهَا** olarak ta okunması gibi.

4. Kelimede, yazılış şeklini değiştirip manayı bozmayacak şekilde meydana

gelen ihtilaf çeşidi: **اَلْاَزْقِيَّةَ ...** âyet-i kerimesinin **اِنْ كَانَتْ اِلَا صِحَّةً** olarak ta okunması gibi.

5. Kelimede, yazılışı ve manayı değiştirecek şekilde meydana gelen ihtilaf:

**وَطَلِعَ مَنْضُودٍ** kavli-i keriminin **وَطَلِعَ مَنْضُودٍ** olarak okunması gibi.

6. Takdim-tehir (yer değiştirme) itibariyle meydana gelen ihtilaf :

**وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْحَقِّ بِالْمَوْتِ** âyet-i kerimesinin **وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ** okunması gibi.

7. Fazlalık ve eksiklik yönünden ihtilaf : **لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَجْمَةً**

kavli-i keriminin **نَجْمَةً اُنْتِ ...** okunması gibi».

İbn Kuteybe diğer bir noktaya temasla şöyle diyor (yine özet olarak) :

«— Bu harflerin (okuyuşların) hepsi Allah Teâlânın keleridir. Rasûlüne

(s.a.v.) : Onu Cibril-i Emin indirmiştir (19); o halde Huzeli olan **عَتَى حِينَ**

okuyacak, bununla **حَتَّى حِينَ** i murad edecektir. Çünkü o, bu kelimeyi böyle

le telaffuz etmekte ve kullanmaktadır. Esed'li ise **تَعْلَمُونَ** ve **تَعْلَمُ** oku-

(19) eş-Şuarâ', 193.

maktadır. Temim'li hemzeleri telaffuz eder; Kureyş'li etmez. Bir başkası

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ وَغِيصُ الْمَاءِ derken kesre (esre) ile birlikte damme-ye (ötreye) işmâmla (işâretle); هَذِهِ بِصَاعَتَنَا رُدَّتْ derken damme ile birlik-te kesreye işmamla ve مَالِكٌ لَا تَأْمَنَّا derken de idgamla birlikte dammeye işmamla okur. Bütün bunlar herkesin dilinin (kolayca) dönmeyeceği şeylerdir».

Müellif daha sonra şu sözleri ile bu ruhsatın gerekçesini izaha çalışıyor :

«— Şayet bu kabilelerin herbiri, kendi lehçesini ve çocukluğundan yetişkinliğine kadar alışageldiği şivesini terk ile emrolunsaydı bu ona zor gelir, büyük sıkıntıya maruz kalırdı. Uzun bir eğitime tâbi olup dilini kırmadıkça ve alışkanlıklarından kendini sıyırmadıkça bu onun için mümkün de olmazdı» (20).

İbn Kuteybe'nin bu tefsiri aslında hadisin rivayetleri arasında geçen, yedi harf üzere okumanın mubah oluş sebeplerine ve aralarındaki ihtilaf şekillerine dayanmaktadır. Bu meyanda o, kırâetlerdeki ihtilaf şekillerini en yaygın olanlarından başlayıp tedricen meşhur kırâetlerden en çok uzaklaşmakta olanlara doğru olacak şekilde tasnif etmiştir.

Bunlardan ilk üçü, Hz. Osman'ın Mushafındaki -hakkında icmâ vâki olan- kelâmullah ile tenâkuz arzetmeyen ihtilaf neveleridir. Son dördü ise bu Mushaf'ın resmine (yazısına) muhaliftir. Çünkü bunlardan birincisindeki (4. madde) ihtilaf, bir kelimenin yerine, aynı manaya gelen bir başka kelimenin getirilmesine munhasırdır. İkincisinde (5. madde) ise manayı değiştiren bir ses (telaffuz) değişikliği vardır. Üçüncüsünde (6. madde) kelimelerin bilinen meşhur dizilişine aykırılık ve nihayet dördüncüsünde (7. madde) meşhur olan âyet metnine göre fazlalık veya eksiklik meydana gelecektir.

Bütün bunlar, yedi harf mefhumu içinde dahildir. Ve İbn Kuteybe nazarında mühim olan iki harf (okuyuş) arasındaki ayrılığın, biribirine aykırılı hükümlerin çıkarılabileceği sınıra ulaşmamasıdır. Aksi takdirde yedi harfin dışına çıkmış olur ve onu okumak ta haramdır. Ancak, âyetin manasının kendisi ile ittihad edeceği, aykırılık arzetmeyeceği şekildeki ihtilaflar câizdir (21).

#### B. İbn Cerîr et-Taberî (öl. 310/922) :

Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, «el-Ahrufu's-seb'a»nın, «sayılmayacak kadar çok olan Arap dillerinden yedi dil veya yedi lügat...» olduğu fikrindedir (22). Kur'anın nâzil olduğu «el-Ahrufu's-seb'a» (yedi harf), manaları bir, lafızları ayrı olmak suretiyle her bir harf ve her bir kelimedede yedi

(20) Te'vîlu muşkili'l-Kur'an, s. 28-30.

(21) Aynı eser, s. 31

(22) bk. Taberî, Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an, I, 46-47, Mısır. tarihsiz (Ahmed Muhammed Şâkir ve Mahmud Muhammed Şâkir neşri).

lügat demektir. Bir şahsın (aynı manaya gelen **تعالى، أقبل، هلم قربي** ve benzeri misallerde görüleceği üzere, lafızları değişik söz çeşitleri ile konuşması gibi ki, bunlardan herhangi biri ile ifâde-i merâm halinde lisanlar arasında ayrılık meydana gelse de mana aynıdır (23).

Taberî devamla fikrini şöylece açıklığa kavuşturmuştur :

«— Biz bu durumun günümüzde mevcut olduğunu iddia etmiyoruz. Biz ancak Peygamber (s.a.v.) in : **Kur'an yedi üzere nâzil olmuştur**, sözünün manasının, yukarıda zikri geçen rivâyetlerde vürûd ettiği üzere olduğunu söylüyoruz (24). Ve halen okuma işi, ümmetin tensibi ile -diğer altısından sarfı nazarla- bir harf üzerinedir (25)».

Görülmektedir ki, Taberî'nin «yedi harf aynı kelimedede yedi lügattır» şeklindeki görüşüne, İbn Kuteybe'nin yukarıda geçen fikirleri karşıdır. Ve o, «yedi harf, Kur'anda dağınık halde bulunan yedi lügattır», demektedir.

Yine görmekteyiz ki Taberî, halen okunmakta olan bütün kırâetlerin «yedi harf»ten biri içinde olduğunu, okuyucuya bütün harfleriyle Kur'an okuması yasaklanmamasına rağmen sadece bir harfi okumak üzere vakî olan icmâ-ı ümmetle diğer altı harfin terk edildiğini kabul etmektedir (26). Halbuki İbn Kuteybe'ye göre «yedi harf» (bugün de) mevcuttur ve hudutları bellidir. Bunlardan üçü -yukarıda gördüğümüz gibi- Hz. Osman'ın Mushaf'ının yazısı içinde dahildir.

Bu görüşlerin her ikisi de «el-Ahruf» (harfler) ve «es-Seb'a» (yedi) den maksadın kesinlikle sınırlandırılmasına kani olmuştur.

### C. Mekkî b. Ebî Tâlib (öl. 437/1045) :

Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş el-Kaysî'nin, İbn Kuteybe'nin görüşüne tâbi olduğu görülmektedir. Onun sözlerini, arada bazı basit ilâve ve açıklamalar da yaparak aynen nakletmiş ve bu gerçeğe şu sözleri ile işaret etmiştir :

«— es-Seb'a'nın manaları hakkındaki bu taksimata âlimlerden bir gurup meyletmiştir. Ve bu, İbn Kuteybe'nin ve İbn Şureyh'in görüşüdür. Fakat biz burada onların sözlerini açıklamış olduk» (27).

Mekkî, «el-İbâne an meâni'l-kirâât» adlı kitabında fikirlerini izah ederken Taberî'nin görüşüne karşı çıkmış ve onda tenâkuz bulunduğunu ortaya koymuştur. O görmüştür ki Taberî, Kurrânın kırâetler hakkındaki bugünkü ihtilaflarının yedi harften birine aid bulunduğunu ve bu bir harfin de Hz. Osman'ın Mushaf'ındaki harf olduğunu kabul ediyor; ümmetin icmâi ile diğer harflerin terk edildiği fikrini ileri sürüyor (28). Nitekim biz Taberî'nin bu görüşünü Tefsir'inden nakletmiştik. Fakat Mekkî, Taberî'nin «Kitâbu'l-kı-

(23) Aynı eser, I, 57-58.

(24) Aynı eser ve yer.

(25) Aynı eser, I, 58-59.

(26) Aynı eser, I, 59.

(27) Mekkî b. Ebî Tâlib, el-İbâne an meâni'l-kirâât, s. 20, Kahire, 1379/1960.

(28) bk. Aynı eser, s. 10-11.

râât»ından (29) şu sözünü naklediyor : «Bizim nezdimizde sıhhati sabit olan bütün kırâetleri bizzat Peygamber (s.a.v.) ümmetine öğretmiştir. Bunlar, -Allahın Peygambere ve ümmetine kendileri ile okumaya izin verdiği- yedi harf içindedir. Mushaf'ın yazısına uygun olduğunda bunları okuyanları hataya nisbet edemeyiz. Ama Mushaf'ın yazısına uymazsa onu okumayız; orada durur, bu konuda söz söylememeyi tercih ederiz» (30).

Taberî ilk görüşüne göre Kurrânın ihtilaf ettiği bütün okuyuşları, Hz. Osman'ın Mushaf'ının yazıldığı bir harf içinde kabul ediyor; ikincisinde ise Kurrânın ihtilaf ettiği sahih kırâetlerden hepsinin -Mushaf'ın hattına uyduğu müddetce- yedi harfe dahil olduğunu, Mushaf'ın hattının her iki duruma da müsait olduğunu söylemiş oluyor. Zaten bir harfin içindeki muhtelif kırâetler aslında yedi harfin de içinde demektir.

İşte Mekki, onun re'yinde tenâkuz bulunduğunu bu yüzden ileri sürmüş oluyor (31).

Bize kalırsa buradaki tenâkuz şeklidir. Çünkü -görüştüümüze göre- kat'î olarak bilinmektedir ki, bazı okuyuşlar Hz. Osman'ın Mushaf'ına tamamen aykırıdır. Taberî de re'yinde esasen bunu kastedmektedir. Şu kadar var ki o, metrûk olan bu okuyuşların sayısını sınırlandırmada fazla ileri gitmiştir. İşin doğrusu, «yedi harf» probleminin aslı tahdîd edilmediğine göre, sözü tahdîd etmeden söylemektir. Sınırı belli bir şeyi, sınırı belli olmayana kıyas etmek ma'kul bir iş değildir.

#### D. İbnu'l-Cezerî (öl. 833/1429) :

İbnu'l-Cezerî'ye gelince, daha sonra yaşamış biri olarak o, eskilerin hepsinin görüşlerini toplamış, fakat bunlara «yedi»den maksadın gerçekten yedi sayısı olmadığı, bunun sınır mevzubahis olmaksızın çokluk ve mubalağa ifade ettiği fikrini ilâve etmiştir. İbnu'l-Cezerî bu fikri güzel olmakla tavsif etmiş, fakat «hadis buna mani olmasaydı...» kaydını koymuştur. Çünkü hadisin bazı rivayetleri, bu sayının hakikatının murad edildiğine delâlet etmektedir (32). Bizzat kendisinin ifade ettiği üzere onun bu konudaki otuz küsur yıl devam eden çalışmaları ve bu mesele üzerindeki ısrarlı araştırmaları kırâetlerin sahihini, şâzzını, zayıfını ve münkerini tetkiki ihtilafları yedi sınıfa ırcâ etmesini (ayırmasını) gerekli kılmıştır. Ve hiçbirini bu yedinin dışına çıkarmamaktadır. Şöyleki :

1. Manada ve yazıda değişiklik olmaksızın hareketlerdeki ihtilaflar.
2. Sadece manayı değiştiren hareke ihtilafları,
3. Yazıda değil de, manada değişiklik yapan harf ihtilafları.
4. Manada değil de yazıda değişiklik yapan harf ihtilafları.
5. Hem yazılıştta hem de manada değişiklik yapan harf ihtilafları.
6. Takdim, te'hir ihtilafları.
7. Fazlalık ve noksanlık hususunda vâkıf ihtilaflar.

(29) Taberî'nin bu kitabının zamanımıza ulaşmış ulaşmadığı hakkında kesin bir bilgimiz yoktur (Mütercim).

(30) bk. el-İbâne, s. 20.

(31) bk. Aynı eser ve yer.

(32) bk. İbnu'l-Cezerî, en-Neşr, I, 26, Kahire, tarihsiz.

Her ne kadar İbnu'l-Cezerî bu yedi gurubu sırf kendi gayret ve tetkikinden çıkardığını söylüyorsa da, bunlar, daha önce İbn Kuteybe'nin yaptığı tasnifin ta kendisidir. İbnu'l-Cezerî, kelimede manayı ve yazılışı değiştirecek şekilde meydana gelen ihtilaflar için İbn Kuteybe'nin **وَطَّلَعَ نَضِيدٌ** den

bedel olan **وَطَّلَعَ نَضِيدٌ** misalini vermesini hoş görmemiştir. Çünkü bu misalin kırâetlerdeki ihtilafla bir ilgisi yoktur. Eğer bunun yerine **ض**

harfi ile yazılan **بِضْنَيْنِ** ile **ظ** harfli **بِظْنَيْنِ** i misal verseydi doğru olurdu (33). Yine İbnu'l-Cezerî, idgam, izhar, ihfâ, imâlc, tefhîm, beyne-beyne, med ve kasır... cinsinden birçok kırâet meselelerinin diğer âlimlerde olduğu gibi İbn Kuteybe'de yerini bulmadığına dikkati çekiyor (34). Bununla kasdı şudur ki gerek İbn Kuteybe ve gerekse diğeleri, ihtilaf çeşitleri içinde bu meselelere işaret etmemişlerdir.

el-Hûî, İbn Kuteybe ve İbnu'l-Cezerî'nin takrirlerindeki «yedi harf»in sınırlarını tahdidi hususuna, eskilerin de dikkatinden kaçan gayet mantıklı ve zekice bir mütalâa eklemiştir. Diyor ki :

«— Kur'anın birçok yerleri kurrâ arasında ittifak edilen yerlerdir. Buralarda ihtilaf edilmemiştir. İttifak edilen yerleri, ihtilaf edilenlere ilâve edecek olursak bu takdirde yedi harf, sekize çıkmaktadır. Bunun da manası, Kur'an sekiz harf üzerine nâzil olmuştur» (35).

Bu durum, ihtilaf nevilerini tesbit ederken eskilerin dikkate almadığı bir ihtimaldir.

İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Fadl er-Râzî'nin (öl. 454/1062) -kendi görüşüne yakın bir görüşünü de zikrediyor (36). Kanaatimiz şudur ki, ihtilaf çeşitlerini araştırma ve onları yedi olarak sınırlandırma fikri İbn Kuteybe'nin işidir. Ondan sonra gelenler ister bu fikri benimseyip onu nakletmiş olsunlar, isterse metodunu taklid edip onun vardığı sonuca veya yakınına ulaşınsınlar, durum değişmez. Taberî hariç, (diğerlerinden hiçbiri) «yedi harf»ten maksadın ne olduğunu tefsir hususunda ayrı bir yol bulmuş değildir. Zikrettiğimiz zevattan hiçbiri de onun (Taberî'nin) fikrine tâbi olmamışlardır.

#### E. es-Suyûtî (öl. 911/1505) :

Nihayet Suyûtî geliyor ve bu hadis için yapılan tefsirlerin kırka ulaştığına işaret ediyor. Fakat bunlardan ancak otuzbeşini zikrediyor ki, bunların çoğu biribiri ile tedâhül etmektedir. Gerçekten manası anlaşılmayan şeyler de vardır. Yine çoğu Sahîhu'l-Buhârî'deki Ömer ve Hişam b. Hakîm hadisi ile bağdaşmamaktadır (37).

(Devamı gelecek sayıda)

(33) bk. Aynı eser, I, 28.

(34) bk. Aynı eser ve yer.

(35) Ebu'l-Kasim el-Hûî, el-Beyân fi tefsiri'l-Kur'an, I, 131, Necf, 1957.

(36) bk. en-Neşr, I, 27.

(37) bk. es-Suyûtî, el-İtkan fi ulûmi'l-Kur'an, I, 50-51, Kahire, 1317 h.